

Izvorni znanstveni rad
UDK 330.342.151(497.1)
330.861:321.74(497.1)
061.1EU:947
Primljeno: 13. kolovoza 2012.

Politička ekonomija reformiranja samoupravnog socijalizma – od europeizacije Jugoslavije do balkanizacije današnjeg EU-a

BOGOMIR KOVAČ*

Sažetak

Šezdesete godine XX. stoljeća znače kraj europskog zlatnog doba poslijeratnog razvoja, a socijalističke ekonomije, premda nedovoljno spremne za prilagođavanje novim situacijama, počinju s ekonomskim reformama. Jugoslavenska savezna vlast najavila je ekonomske reforme 1961. i 1965. koje označavaju najbolji program reformi i modernizacije u institucionalnom razvoju socijalističke Jugoslavije. Samoupravni se sistem bazirao na premisama da državna kontrola ekonomije i državno planiranje moraju biti zamijenjeni slobodnim djelovanjem društvenih poduzeća, indikativnim planiranjem i tržišnim mehanizmom. Kraigherova reforma (1965) s jedne je strane ojačala razvojne poluge i pozicionirala industriju kao vodeću ekonomsku snagu, a s druge utvrdila stabilizacijski program. Međutim, politika stabilizacije nije uspjela zadovoljiti očekivanja, njene su restriktivne mjere vodile do novih neravnoteža. Kraigherova reforma tako je povećala ekonomsku volatilnost, ekonomski rast je pao, a inflacija i vanjski dugovi porasli. Savezna vlada nije imala rešenja za takvu situaciju. Krajem šezdesetih jugoslavensko se ekonomsko čudo primaklo kraju. Komunističke vlasti pripremile su ustavne promjene u cilju discipliniranja nosilaca ekonomskih reformi i liberalnih ekonomskih politika. Socijalističke ekonomije, slično kao države sadašnjeg EU-a (Velika recesija 2008-2013), nisu bile sposobne dati brze i adekvatne odgovore na krizu. To je bio ključan razlog dezintegracije druge Jugoslavije i možda postaje nova forma balkanizacije EU-a.

Ključne riječi: samoupravni sistem, jugoslavenski socijalizam, socijalističke ekonomske reforme, Kraigherova ekonomska reforma, balkanizacija EU-a

* *Bogomir Kovač*, redoviti profesor na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani na Katedri za ekonomsku teoriju i politiku, Katedri za međunarodnu ekonomiju (pridruženi član) i Katedri za poduzetništvo (pridruženi član).

1. Uvodna razmatranja

Kritička refleksija o poslijeratnom privrednom i društvenom razvoju Hrvatske, Slovenije i Jugoslavije danas može biti aktualna na četiri načina. Najprije možemo razmatrati tadašnju političko-ekonomsku situaciju iz aspekta drugačijeg čitanja ekonomske historije samoupravnog socijalizma, posebno demistificirajući i demitologizirajući socijalistički eksperiment. Drugo, šezdesete godine bile su osobito značajne i na međunarodnom planu, pa je komparacija tržišnih reformi i razvojnih promjena u svijetu i Jugoslaviji od osobitog značaja za procjenu osebujnog političko-ekonomskog patosa, određene "europeizacije" tadašnjih zbivanja u Jugoslaviji. Treće, Jugoslavija je poslije rata bila izuzetan društveni laboratorij, privredna reforma 1965. godine najrazvijeniji je pokušaj tržišne liberalizacije i pravi uvod u tranziciju početkom devedesetih godina. Tadašnji ekonomski i politički nacionalizam početak je raspadanja "jugoslavenskog društva". I, na kraju, političko-ekonomska analiza razdoblja djelovanja jugoslavenske federacije izuzetno je inspirativan putokaz za današnje poimanje djelovanja EU-a i pozicioniranja Hrvatske, pa i Slovenije u novoj integraciji. Postoji veoma mnogo povezanosti između "europeizacije" Jugoslavije u razdoblju 1961-1971. i "balkanizacije" europskog projekta u sadašnjoj krizi.

Samoupravni socijalizam nedvojbeno je prije svega značio ekonomski iracionalno zasnovanu kolektivnu predodžbu o željenom društvenom stanju, bazirao se na snazi političkog djelovanja i ideološke konstrukcije. Njegova se politička ekskluzivnost temeljila na ekonomskoj konstrukciji tržišnog društva bez njegovih bazičnih institucija kao što su vlasnička prava, poduzetnička autonomija i sloboda djelovanja financijskog kapitala. Socijalističko samoupravljanje postalo je politička mitologija upravo u okvirima privredne reforme 1965. koja je željela napraviti novi spoj između društvenog vlasništva, tržišta i nove regulativne uloge države (Kovač, 1990). Pokušaj da se administrativnom odlukom uvede tržište bez značajnih izmjena institucija, da se liberaliziraju cijene uz postojeće monopolističke strukture tržišta i delegiraju odluke o raspodjeli na menadžerske strukture bez bazičnih kontrolnih mehanizama korporativnog upravljanja već na razini jednostavne političko-ekonomske analize pokazuje da taj institucionalni sistem nije logički konzistentan i da ne može djelovati. Glavna je politička iluzija bila u tome što je tadašnja ekonomska reforma rješenja tražila u promjenama ekonomskih politika, manje u promjenama ekonomskog sistema i pravca strateškog razvoja, a još manje u izmjeni političkog sustava i vodećih političkih elita.

U većini tradicionalnih jugoslavenskih političko-ekonomskih analiza i tadašnjih statističkih izvora koji su razmatrali jugoslavenski društveni razvoj postoji teza da je cijeli period socijalističke izgradnje od 1947. do 1985. godine bio relativno brz i uspješan. Logika je bila jednostavna. Ako Jugoslavija naime pripada grupi zema-

lja koje su ostvarile najbrži privredni razvoj, onda je to rezultat i dokaz efikasnosti samoupravnih socijalističkih institucija i najdubljih promjena u svim sferama društvenog života. Od 1947. do 1985. godine naime društveni je proizvod bio uvećan 7,2 puta (po stanovniku 4,9 puta), dok je prosječni privredni rast bio 5,4 posto (Statistički prikaz, 1986). Međutim analitički produbljene statističke serije i analize ne daju tako jasne slike o društvenom razvoju. To najbolje pokazuju i realna ciklička privredna kretanja u razdoblju 1947-1985. i čuveni institucionalni ciklus političko-ekonomskih reformi. Problem je naime u interpretaciji podataka i mogućnosti kritičke komparativne analize.

Šezdesete godine donose prvo veće usporavanje tempa rasta političko-ekonomskih ciklusa, naglašenu nestabilnost razvoja i nedvosmisleno prosječno usporavanje razvoja. Vacićeva komparativna analiza krajem osamdesetih, koja se temelji na podacima Ekonomske komisije UN-a, pokazuje da se s obzirom na razinu procijenjenog BDP-a po stanovniku Jugoslavija 1950. godine nalazila, u usporedbi s dvadeset i pet europskih zemalja, na 22. mjestu, a da je 1970. godine pala na 24. mjesto. To znači da je realna slika privrednog razvoja Jugoslavije pedesetih i šezdesetih godina nepovoljnija nego što su bile službene političke ocjene. Jugoslavija je već 1970. godine gubila svoje mjesto u europskoj ekonomskoj utrci (Vacić, 1989).

Eksperimentiranje s plansko-tržišnom ili tržišno-planskom organizacijom u jugoslavenskoj je političkoj ekonomiji uvijek isticano kao fundamentalna karakteristika zasnivanja socijalističkog samoupravnog sistema. Bitna je bila transformacija netržišne u tržišnu varijantu socijalizma. Na teorijskom planu dilema nije bila nova, iza nje stoji duga i žestoka diskusija o prirodi tržišnog socijalizma iz tridesetih godina koju je krajem pedesetih u svojoj odličnoj disertaciji obradio slovenski ekonomist F. Černe (Černe, 1960). Tu su i neoaustrijski Misesovi i Hayekovi prigovori oko iracionalnosti socijalističke kalkulacije (Hayek, 1935), pa i kasniji američki intelektualni krug koji je polazio od neoklasičnih teorijskih premisa, od Pejovića (Pejovich, 1966) i Furubotna (Furubotn, 1976) do Warda (Ward, 1958) i Vaneka (Vanek, 1970). U Jugoslaviji su veći dio tih ideja prenosili B. Horvat (Horvat, 1983) i A. Bajt (Bajt, 1988). Svim tim promišljanjima nisu bili zajednički toliko povijesni scenariji velikih marksističkih doktrina prijelaza (osmišljavanje "socijalističkog načina proizvodnje") koliko promišljanje same makroekonomske organizacije (ekonomske strategije razvoja, ekonomske politike, uloge federacije) i reformiranje samoupravnog poduzeća.

U prosincu 1964. CK SKJ je na svom osmom kongresu postigao političku suglasnost o temeljima privredne reforme. Moja je teza da je Kraigherova ekonomska reforma u čitavom poslijeratnom razdoblju najneposrednije uspostavila logiku tržišne privrede te da je bila prva koja je reformistički postupak vezala uz strukturne zahtjeve i moguće financijske izvore MMF-a. U svibnju 1965. godine u Beogradu

su razgovarali visoki predstavnici delegacije MMF-a i Kraigherove komisije i tada je MMF prvi put odobrio kredit od osamdeset milijuna američkih dolara za neku ekonomsku reformu u socijalističkim zemljama.

Šezdesete su godine, naposljetku, u prvi plan stavile i političko-ekonomsko pitanje federacije. Jugoslavija kao federativna država morala je definirati monetarno-kreditne, fiskalne i vanjskotrgovinske politike koje u federalnim jedinicama omogućavaju postizanje stabilnosti privrednih tokova i uravnotežen razvoj. Institucionalni model federacije i republika u Jugoslaviji nikada nije bio dobro definiran. Republike tvore političku osnovu administrativnog sustava, imaju kulturnu i socijalnu funkciju, dok federacija u osnovi djeluje kao makroekonomski mehanizam izjednačavanja ciklusa i strateškog razvoja te ima odgovorne funkcije u odnosu spram inozemstva. Dakle ekonomske su funkcije savezne, političke i socijalne funkcije imaju republički značaj, dok je ideološko i političko ljepilo između tih različitih podsistema organizacija SKJ.

U federativnim je državama osobito važno kako teku tokovi fiskalnih i drugih transfera od višega k nižem nivou, od savezne države do republika i općina. Privrede republika ne mogu se efikasno razvijati ako makroekonomske odluke ne funkcioniraju na razini federacije, a, s druge strane, ekonomska politika federacije može se temeljiti samo na međurepubličkim dogovorima. Taj dogovor u šezdesetim godinama tadašnja politička vlast nije dobro institucionalizirala (nema jasnih određenja ekonomskih funkcija federacije), pa su sve političko-ekonomske reforme i stabilizacijski programi (1961, 1965, 1970, 1987) na kraju završili neprestanim upletanjem saveznih državnih organa u operativne odluke republika i pokrajina. Državna uprava nikada nije postala javna uprava, kao što ni centralna kontrola nikada nije pretpostavila demokratsko političko odlučivanje. Dakle imamo monolitan politički sustav u kojem centralno partijsko rukovodstvo donosi najvažnije odluke, dok sve ostale institucije djeluju kao transmisija tog političko-ekonomskog monopola. Tako umjesto pravne i ekonomske postoji zapravo samo partijska država.

Moguća je izvrsna usporedba tadašnje jugoslavenske situacije i europskih zbivanja. EEZ (Europska ekonomska zajednica) kreće krajem pedesetih s velikom energijom, idealizmom i očekivanjima u pogledu zajedničkih institucija. S ekonomsko-funkcionalnog stajališta početni period znači otvaranje zajedničkog europskog tržišta, snižavanje carina i veću vanjsku trgovinu. Monnetova ideja udružene Europe znači afirmaciju liberalnih principa zajedničkog tržišta i centralnih institucija. Rimski je ugovor (1958) pak spoj njemačkog liberalnog tržišnog poretka i francuskog "dirigisme", kako je to dobro primijetio Gillingham u svojoj izvrsnoj analizi europskih integracija 1950-2000. (Gillingham, 2003). Walter Hallstein, profesor prava na Sveučilištu u Frankfurtu, bio je prvi predsjednik EEZ-a. EU je počeo kao carinska unija, imao je zajedničku agrarnu politiku, u obrisima nastaju i energetska

i transportna politika. Međutim Hallsteinova osnovna ideja bila je europska federacija na temelju zajedničkih političkih institucija. Njegov politički testament govori o nužnosti razvoja političke unije koju vidi kao polazište zajedničkog tržišta, a ne obratno.

Možemo govoriti o “Hallsteinovoj dilemi” koja je navodno slična logici “Triffinove dileme”. I jedna i druga pokazuju kako je politički izbor u šezdesetim godinama bio ekonomski jako kontroverzan. Triffinova dilema govori kako svaki dolar uložen u privredni rast Europe povećava negativnu platnu bilancu SAD-a i destabilizira sistem fiksnih tečajeva iz Bretton Woodsa (odnos dolara spram drugih valuta). Ako želimo rast, onda imamo nestabilnu valutnu situaciju, ako stabiliziramo (fiksiramo) valutne tečajeve, onda nema stabilnog rasta. Triffinova je dilema funkcionalna, dok je Hallsteinova zapravo institucionalna. Na objema stranama imamo pogrešan izbor. Ako želimo da EEZ funkcionira kao zajedničko tržište, treba imati i zajedničku monetarnu, fiskalnu i strukturnu koordinaciju ekonomskih politika. Međutim to vodi do političke centralizacije (političke unije), koja nije dogovorena, a nije ni legitimna prema Rimskom dogovoru i liberalnom sustavu međudržavnog sistema poslije II. svjetskog rata. Prema tome, ekonomska rješenja znače političku destabilizaciju, dok politički *status quo* vodi do teško savladivih ekonomskih poteškoća. Tako EEZ, taj pomalo ekskluzivni klub šest država, sredinom šezdesetih kreće na novi politički put u ekonomski jako problematičnoj situaciji (recesija, inflacija, valutna nestabilnost, platna i fiskalna neravnoteža).

Usporedba s tadašnjom Jugoslavijom i sadašnjim europskim problemima Velike recesije nije posebno teška. Jugoslavija je u šezdesetim zapravo imala pogrešan politički izbor: Kraigherova ekonomska reforma bila je naprosto institucionalno i funkcionalno pogrešna sa stajališta socijalističke ideologije i komunističkog poimanja političke demokracije. Europa je, s druge strane, u sličnoj početnoj dilemi isto tako polazila od ekonomskog otvaranja političkih procesa a da nije bila sklonu ideji o EU-u kao političkoj zajednici država. Tržišne su reforme logikom svoje liberalizacije i decentralizacije iziskivale federativnu političku organizaciju. U Jugoslaviji je to vodilo, posebno sa stajališta Hrvatske i Slovenije, do povećanja ekonomske samostalnosti republika i ekonomskog nacionalizma. Na europskoj razini proces je završio otporom Francuske njemačkoj viziji europske federacije, De Gaulleov francuski nacionalizam blokirao je Monnetove stare vizije. Zapadna je Europa sredinom šezdesetih naprosto zastala, integracija je zamrznuta; propast Bretton Woodsa 1971. godine najava je kolapsa međunarodnog poslijeratnog ekonomskog liberalizma i institucionalnog uređenja. Europa se sedamdesetih vraća državnim ekonomijama i nacionalnim tržištima. Jugoslavija je bila samo dio tih procesa, kroz svoj specifičan političko-ekonomski ciklus promjena u pravcu radikalnog zaokreta samoupravljanja u okvirima koncepta “udruženog rada”.

2. Neke razvojne dileme Kraigherove reforme

Dvadeset i pet godina poslijeratnog razvoja u Europi danas je poznato kao “zlatno razdoblje” razvijenog kapitalizma. Ekonomska komisija UN-a za Europu je na početku sedamdesetih utvrdila kako nema nekih posebnih razloga da se promijeni institucionalni sustav međunarodnih odnosa ili pak ekonomski sustav kejnzijanske socijalne države (Economic Survey, 1971). Međutim danas taj “zlatni period” više izgleda kao devijacija ili pak posebna epizoda kapitalizma XX. stoljeća (Hobsbawm, 2000). Socijalistički je svijet poslije rata vodio politiku brze i autarkične industrijalizacije, privredni rast bio je prilično spektakularan, pa su promjene u šezdesetima posvuda razumljivi više kao promjene radi efikasnijeg uključivanja u svjetsku privredu nego kao promjene sistema zbog njegovih proturječnosti.

Jugoslavenski su komunisti 1958. godine, u novom programu SKJ, kao primarni društveni zadatak promovirali promjene i odbacivanje tradicije, tako da je za čitavu povijest socijalističke Jugoslavije karakteristična neobična “tradicija promjene”. U takvim je okolnostima političko-ekonomska diskusija bila usredotočena na ono što su onodobni jugoslavenski ekonomisti nazivali ekonomskim sistemom, dok je njegovo pomalo vječno izgrađivanje postalo glavnom preokupacijom ekonomske politike. Problemi s ekonomskim ciklusima, strateškim usmjeravanjem države i mjerama različitih ekonomskih politika jednostavno su se rješavali tako što se uvijek iznova mijenjao sam institucionalni okvir. Stalne promjene privrednog sistema, nazivane ekonomskim reformama, bile su dakle način operativnog funkcioniranja tadašnje privrede. Ekonomska politika značila je samo beskrajn niz reorganizacija i traženja pogodnog privrednog sistema. Naravno da je u pozadini tih stalnih promjena institucija uvijek bio politički interes i borba za raspodjelu moći između različitih frakcija SKJ, ali to nije predmet ove analize.

Novi privredni sistem u razdoblju 1952-1960. najprije je napustio aparat centralnog planiranja (novo planiranje stopa akumulacije i raspodjele investicija), onda je decentralizirao privredu autonomijom poduzeća (radničko samoupravljanje), a na kraju je uspostavljena i stanovita liberalizacija u strukturi i obliku cijena. Država je pokušavala izgraditi osnovne strukture monetarnog i fiskalnog sistema (primijenjene su kamatne stope, provedeno je prilagođavanje deviznog kursa, uvedene su obvezne rezerve banaka). Novi privredni sistem temeljio se na društvenom vlasništvu, samoupravnim poduzećima i okvirnom planiranju putem ekonomskih politika, koji tvore mrežu poslovnih i političkih asocijacija (B. Horvat je sredinom šezdesetih predložio da se on nazove “asocijativni socijalizam”; Horvat, 1970). To je bila osnova za lansiranje drugog petogodišnjeg plana (1957-1961), koji je bio prekinut novim promjenama početkom šezdesetih.

Novi petogodišnji razvojni plan (1961-1965) započeo je novom ekonomskom reformom koja je bila poznata kao Novi ekonomski sistem (NES – 1961). Obilježje

tih institucionalnih promjena bila je prilično radikalna tržišna reforma koja je više polazila od mikroekonomske tržišne organizacije nego od makroekonomskih poluga. Reformom poduzeća koje Ustav iz 1963. godine definira kao “radnu organizaciju” radničko samoupravljanje spaja se s menadžerskim metodama rukovođenja, a s druge strane proširuje se i na neprivredne organizacije. S današnjega gledišta posebno je zanimljiva velika deregulacija i decentralizacija sistema plaća i platnih razlika između “radnih organizacija”. Sindikati u samoupravnim okvirima više nemaju ulogu čuvanja platnih sistema (kolektivni ugovori), političke vlasti više ne kontroliraju razine plaća, a veliku autonomiju u odlučivanju dobivaju menadžeri i radnici. Rečeno modernim jezikom, Jugoslavija je tom reformom toliko usavršila samoupravnu autonomiju da je liberalizacija “tržišta rada” otišla dalje od normalnog uređenja u zapadnoj Europi. Budući da je i danas reforma tržišta rada ključ za razvitak tržišnih reformi općenito, dobivamo paradoksalnu potvrdu o zaista velikoj radikalizaciji tržišnih reformi sredinom šezdesetih.

Drugi važan pomak dogodio se na području vanjske trgovine. Jugoslavija postaje pridruženi član GATT-a, dinar je devalviran, vanjska je trgovina do određene mjere liberalizirana, sistem višestrukih administrativnih tečajeva zamijenjen je carinskim tarifama. Jugoslavija se tada prvi put ekonomski javno otvorila prema vanjskim razvijenim zapadnim tržištima gdje je postojala jasna tržišna konkurencija, cjenovna mjera troškova i normalna poslovna procedura sklapanja ugovora, prihvaćanja rizika i odgovornosti. Efikasnost tržišne organizacije u otvorenoj je privredi kriterij uspjeha ili pak poraza, pa je tržišna internacionalizacija postala jedan od najvažnijih oblika internalizacije tržišnih kriterija na razini poduzeća (radnih organizacija), neposredno u izvoznom sektoru, ali posredno i u čitavom privrednom sistemu. Tako je Jugoslavija od zatvorenog socijalističkog gospodarstva ipak postala jedina ekonomski dosta otvorena zemlja, a vanjska je trgovina u šezdesetima postala presudna za njezin tržišni proboj.

Postoji i treća poluga tržišne reforme koja je važna, naime rekonstrukcija cjelokupnog financijskog sistema. Nema tržišne reforme bez reformi poduzeća, vanjsko-trgovinske liberalizacije i uređenih financijskih tokova između poduzeća, banaka, države i kupaca. Područje novca, bankarstva i platnog prometa prilično je zaostajalo za razvojem ekonomskog sistema. Jedna od važnijih promjena bilo je uspostavljanje kreditnog sistema i normalnog funkcioniranja poslovnih banaka uz sistem kamatnih stopa, obveznih rezervi i monetarne politike centralne banke koja je počela kreirati novčanu masu uz promjene cijena. Platni promet od početka nije bio dio bankarskog sistema, nego posebne organizacije za međusobno poravnanje platnih obveza “radnih organizacija”. Taj je sistem bio logična posljedica samoupravne autonomije na mikroekonomskoj razini.

Sve tri reforme 1961. godine išle su u pravcu promjena, međutim bile su slabo pripremljene i loše izvedene (Đodan, 1969). Razlog tome bio je dosta burna poli-

tička reakcija i pripreme političkih promjena u razdoblju 1958-1963. Međutim to je samo jedna od determinanti lošeg provođenja reformi; druga je s političko-ekonomskog aspekta bila daleko važnija, upravo presudna. Naime uvođenje tržišnih reformi na razini poduzeća, međunarodno primjerenih struktura cijena i financijskih tokova dovodi do osjetljive i brze reakcije tržišnih subjekata i procesa. Socijalistička samoupravna ekonomija jednostavno nije bila ni institucionalno ni funkcionalno dovoljno jaka da bi podnijela šok tržišne reforme. Jugoslavija je doživjela klasičan lom tržišne konjunktura i sporog prilagođavanja. Politička očekivanja promjena bila su prevelika, tržišni kapaciteti premali, tranzicija u tržišnu liberalizaciju bila je prebrza i prejaka. Reformatori su bili naviknuti na spore reakcije planski regulirane, poluadministrativne privrede iz druge polovine pedesetih godina, a sada je reakcija bila mnogo brža i neočekivana.

Odjednom je sve pošlo naopako, poduzeća su pod pritiscima troškovnih kalkulacija i “tvrdih proračunskih ograničenja” smanjivala opseg poslovanja, stopa rasta industrijske proizvodnje prepolovljena je, plaće su počele rasti daleko iznad produktivnosti, troškovi su pritisnuli cijene, inzistiranje na financijskoj disciplini dovelo je do nelikvidnosti. S druge strane, imamo i vanjsku neravnotežu. Uvoz se povećao, a izvoz stagnirao, pa je pritisak na platnu bilancu doveo do niza devalvacija tečaja dinara. Došlo je i do ekspanzivne monetarne politike, velike količine novca u platnom prometu podigle su cijene i omogućile prvu inflatornu ekspanziju potrošnje. Gospodarstvo se tim pomalo klasičnim kejnzijanskim pristupom riješilo recesije, ali je krajem 1964. godine ipak vrlo brzo završilo u drugom valu stagnacije, uz relativno visoku inflaciju i velik deficit u platnoj bilanci.

Recesije u tržišnim privredama često imaju oblik dvostrukog ciklusa (kriza u vidu slova “W”), mala reforma bila je loše i prebrzo izvedena, institucionalni okviri bili su nedosljedni. “Vladini reformatori” izgubili su potrebni kredibilitet, političari su bili duboko uznemireni. Dok su “partijski konzervativci” probleme povezivali s problematičnošću tržišnog sistema, “partijski liberali” nastojali su dokazati da reforme nisu bile dovoljno snažne. Rezultat je bio krajnje nepredvidljiv. Međutim povratak na stare okvire zapravo i nije moglo biti. Partija nije imala izlaza jer je jugoslavenski eksperiment započeo s intencijom da se administrativni socijalizam transformira u socijalistički samoupravni sistem na tržišnim osnovama.

Zato se rješenje problema traži u daljem produbljivanju samoupravnog tržišnog sistema. Reforma iz 1965. još je radikalnija od one iz 1961. Opet je počela kao ekonomska, opet je označila, kako što kaže Bakarić, “novu fazu revolucije” (Bakarić, 1967) i opet je na kraju dovela do sličnih cikličkih političko-ekonomskih posljedica. Međutim stvari su sada ipak postavljene u jasnijem obliku, zahvaljujući novom pomaku u teorijskim raspravama. Naime ako je osnova prve reforme bilo tržište rada i neobična radikalizacija decentralizirane raspodjele plaća, sada je

glavno sidro tržište kapitala kao instrument formiranja akumulacije za investicije i preraspodjelu dohotka.

Normalno da je tržište kapitala za SKJ bilo ideološki neprihvatljivo rješenje, navodno zbog povezanosti s kapitalizmom, privatnim (ili pak grupnim) vlasništvom i raspodjelom dohotka prema kapitalu, a ne radu. Jugoslavenski su ekonomisti ipak dosta rano u šezdesetim godinama upozorili kako problemi tržišta roba, rada, novca i kapitala djeluju kao zajedničke i povezane karike tržišnog sistema. Prema tome, bilo je jasno da tržišna privreda mora razvijati sve oblike tržišta ili neće moći funkcionirati. Umjesto stare dileme prijelaznog perioda između plana i tržišta (plansko-tržišna ili pak tržišno-planska ekonomija) sada se utvrđuje jaz između različitih oblika tržišta. Tržišta roba i novca mogu djelovati, dok tržišta rada i kapitala nisu prihvatljiva, najprije zbog samoupravljanja “radnih kolektiva”, a ponajviše zbog socijalizma koji u Jugoslaviji ipak ne može postati neki (socijaldemokratski) oblik socijalizacije kapitalizma.

Jugoslavenska vlada u Beogradu zatražila je od alternativnih grupa ekonomista i istraživačkih institucija da analiziraju što se zapravo desilo u razdoblju 1961-1962, koji su nedostaci ekonomskog sistema i da dadu svoje prijedloge i rješenja. Tako su nastale Žuta (Horvat, 1962) i Bijela knjiga (Dabčević-Kučar, 1963); formalna priprema nove reforme započela je osnivanjem posebne Savezne komisije za paritet dinara pod rukovodstvom ekonomista i političara Kire Gligorova. Sve ambicije i pravci promjena smjerali su zapravo reviziji reforme iz 1961. Politička odluka bila je da se eksperiment mora ponoviti. Fronta teorijskih i političkih diskusija sada je bila otvorenija, političko-ekonomski cilj bio je jasniji: kako stvoriti efikasan model socijalističkog ekonomskog sistema razvijene otvorene države koji bi bio sposoban izdržati konkurenciju na globalnom tržištu, ali koji bi bio institucionalno različit od europskih mješovitih privreda država blagostanja.

U prosincu 1964. godine CK SKJ na VIII. kongresu SKJ usvaja političko-ekonomska polazišta nove reforme, a pripremu reforme preuzima posebna grupa koju vodi Boris Kraigher, potpredsjednik tadašnje jugoslavenske vlade (SIV-a). Kraigherova grupa imala je razrađen nacrt reformi za koji se može reći da je jedinstven u čitavoj historiji političko-ekonomskih reformi samoupravnog socijalizma. Naime pristup se temeljio na širokoj teorijskoj ekonomskoj platformi (Žuta i Bijela knjiga), pri čemu je grupa tražila potreban ideološki i politički konsenzus u okvirima VIII. kongresa, da bi na kraju sam uspjeh reforme izravno povezala s kreditnom linijom MMF-a. Kraigher je 24. srpnja 1965. godine u Saveznoj skupštini izložio osnovne karike reforme (reforma deviznog tržišta i izvozne orijentacije zemlje, promjena dohodovnih odnosa na razini poduzeća, reforma federacije i stabilizacija proračuna). Reforma je izgledala cjelovito i političko-ekonomski izbalansirano, međutim odnos između stabilizacijskih i razvojnih mjera ipak nije bio dobro po-

stavljen (Kraigher, 1967). Previše su u prvom planu bila monetarna pitanja stabilizacije, a manje pitanja privrednog rasta, konkurencije, otvaranja novih poslova i zaposlenosti.

Kao spiritus agens reforme Boris Kraigher je imao jaku podršku Kardelja i nekih drugih članova CK SKJ, posebno iz Hrvatske i Slovenije, pa je njegova grupa imala, za ono političko vrijeme, dosta širok prostor za formiranje političko-ekonomskih rješenja. Međutim 3. plenum CK SKJ je već početkom 1966. godine kritizirao novu reformu. Kardelj i Bakarić odustaju od potpore reformi, uplašivši se njezinih posljedica (Repe, 1992). U prosincu 1966. godine Boris Kraigher već zna da je reforma propala zbog političke blokade i priprema svoju ostavku. Stane Kavčič o tome piše u svojim uspomjenama i ocjenjuje da je upravo ta reforma dovela do zaoštavanja političkih odnosa između republika te otvorila previše ekonomskih pitanja oko kapitala i poduzetništva (Kavčič, 1988). Kraigher je u siječnju 1967. poginuo u prometnoj nesreći kod Sremske Mitrovice; njegova osobna tragična sudbina na simboličan je način označila kraj reformi koje je vodio kao član SIV-a.

Reforma iz 1965. godine bila je, prema tome, politički i ekonomski bolje pripremljena, a ipak je njezin rezultat bio sličan rezultatu prve reforme. Tijekom ostvarivanja reforme opet je došlo do vrlo jednostavne greške. Monetarna politika je naime bila jedina operativna, stabilizacija cijena postala je prvi prioritet. Zato su banke otežavale kreditni opticaj, prevladavalo je stajalište da potrošnja (investicije) dovodi do inflacije. Nosioci ekonomske politike očito nisu razumjeli ni prirodu ciklusa ni koherentan izbor instrumenata i mjera anticikličke politike (kontrola cijena, investicija i dohodaka). Rezultati reforme opet su vrlo brzo bili negativni, proizvodnja je do sredine 1967. godine pala za 13 posto, negativna stopa rasta tako je potvrdila treću recesiju koja je kasnije, osim kratke konjunktura 1969. godine, opet vodila do donje prekretnice ciklusa krajem šezdesetih (1970/1971).

Taj pomalo tehnički neuspjeh reforme doveo je do dodatnih političkih problema. Brionski plenum (1966) nije bio neposredno povezan s neuspjesima ekonomske reforme, ali ubrzo je procijenio da tržišna liberalizacija može dovesti do negativne političke situacije, posebno na razini federalnih jedinica. Tržišne reforme i ekonomski nacionalizam bili su krajem šezdesetih povezani procesi. Kad je 1967. i 1968. godine bilo jasno da je došlo do novog napuštanja reforme, Hrvatska i Slovenija žele promjene ustava i novu raspodjelu između republika. Ne treba smetnuti s uma ni neke vanjske utjecaje, od Praškog proljeća do kolebanja na Zapadu (SAD, MMF, Italija i Njemačka) da se i dalje financijski podupiru jugoslavenske reforme. Europa je naime baš u to vrijeme bila blokirana čekanjem novih integracijskih scenarija (izbori u Francuskoj 1967. godine, prvi negativni stav Britanije prema EEZ-u...).

Kada su 1968. godine opet bila pozvana dva ekonomska instituta da analiziraju neuspješnost Kraigherove reforme, taj zahtjev nije iznijela vlada u Beogradu, nego

CK SKJ. To je bitna razlika koja pokazuje da je neuspjeh reformi u drugoj polovini šezdesetih ipak bio prvorazredan politički problem. Postojala je i prilična teorijska zbrka oko uloge samoupravljanja s jedne i ekonomske politike i anticikličkih ekonomskih mjera s druge strane. Na jednoj je strani postojala prilično apstraktna teorijska diskusija o djelovanju zakona vrijednosti i ulozi robne tržišne privrede u socijalističkom samoupravnom ekonomskom sistemu. Teorijska konceptualizacija dohodne cijene kao normalne ravnotežne cijene i ravnotežnog dohotka nije donosila velike koristi. Na drugoj je strani posebno zagrebački Ekonomski institut preuzeo inicijativu bavljenja ekonomskom politikom, njegove “crvene knjige”, koje je zapravo inicirao Bakarić, i posebno Opatijska savjetovanja krajem šezdesetih postaju mjesto sustavne ekonomske analize i prognoze privrednih kretanja.

Analiza događaja upozorila je na stare probleme. Institucionalne promjene bile su prebrze, nerazumijevanje poslovnih ciklusa i anticikličkih politika ostaje jednako važno kao prije, ekonomska politika nije u stanju efikasno rješavati kompleksne ciljeve ekonomske reforme. Neuspjeh je više nego prije poljuljao svijest o efikasnosti i perspektivi jugoslavenskog političko-ekonomskog modela.

Dvije su činjenice bile presudne. Prva je bila nova težnja za proširenjem samoupravljanja s participativnog sudjelovanja radnika u upravljanju poduzećima na integralno samoupravljanje, koje postaje novi oblik organizacije privrednog, društvenog, pa i političkog života. Kardelj je naime već odavno govorio kako odumiranje socijalističke države znači masovnu političku i ekonomsku participaciju radnika i građana. Druga je povezana s ustavnim amandmanima iz 1967. i 1968. godine i odnosi se na teritorijalizaciju samoupravljanja. Ekonomske funkcije federacije polaze od precizne arhitekture prenošenja nadležnosti ekonomskih politika, instrumenata i administrativnih ovlaštenja sa savezne države na decentralizirane republičke jedinice. Integralno samoupravljanje na razini teritorijalne decentralizacije moglo je politički djelovati samo putem dogovora i sporazuma, tako da je institucionalizacija tih principa značila sudbonosno transformiranje funkcionalnih tržišnih rješenja u novi institucionalni sistem decentralizirane policentrične dogovorne samoupravne ekonomije.

3. Ekonomska proturječja federacije i politički konflikti

Problemi ekonomske reforme u šezdesetim godinama potpuno su otvorili osnovno političko pitanje Jugoslavije kao federativne države. Jugoslavija je poslije II. svjetskog rata bila zemlja velikih različitosti, s jednom vodećom partijom, ideologijom i državnim aparatom, dvije azbuke/abecede, tri velike religije, četiri jezika, pet nacija i šest republika. Zato osnovno političko-ekonomsko pitanje Jugoslavije nikada nije bilo kako napraviti efikasan ekonomski sistem, nego kako postići političku integraciju kroz njezinu federativnu institucionalnu strukturu.

Dilema je poznata: ili prevlast savezne države nad republikama ili pak smjena federacije i centralizirane države savezom republičkih država. Prva alternativa zahtijeva centralizaciju ekonomskih i političkih funkcija, jedinstven financijski sistem, ekonomske politike i strategije razvoja, a druga se zasniva na zajedničkom tržištu, novčanoj, financijskoj i fiskalnoj uniji, ali omogućava dosta različite decentralizirane strategije razvoja. Prva je alternativa više birokratska i planski usmjerena, dok je druga povezana s većom ulogom tržišnih institucija i političkom liberalizacijom. Jugoslavija se s tom dilemom suočila u razdoblju 1965-1974. i može se pokazati kako je upravo ona dovela do vojnog raspjeta jugoslavenske krize i raspada države u devedesetim godinama.

Partijska je politika nacionalno pitanje od samog početka povezivala s ekonomskim pitanjima razvoja, politička ravnopravnost ovisila je prvenstveno o ekonomskoj jednakosti. Partijsko je rukovodstvo ideologiju "bratstva i jedinstva" politički podredilo ekonomskom razvoju, a ne drugim aspektima političke demokratizacije federativne države. Socijalistička Jugoslavija nije nastala iz ekonomskih, nego više iz političkih razloga, međutim normativni institucionalni sistem ni u Kraljevini Jugoslaviji ni u drugoj Jugoslaviji nije ponudio dugoročno stabilna političko-ekonomska rješenja. Galbraith je iznio zanimljivu tezu kako je za razumijevanje Jugoslavije važnije poznavanje ekonomskog položaja i političkih aspiracija Srba, Hrvata i Slovenaca prije nastanka prve i druge Jugoslavije nego sama pripadnost kraljevini ili kasnijem komunističkom uređenju (Galbraith, 1980).

Ekonomske regionalne razlike u Jugoslaviji, koje su nastale zbog različitih historijskih razvojnih putanja, u cijelom su se ekonomski mjerenom razdoblju socijalističke Jugoslavije (1952-1990) povećavale (Borak, 2001). Slovenski ekonomist P. Sicherl te je razlike izuzetno dobro objasnio linearnom vremenskom skalom. Tako 1971. godine vremensko zaostajanje nerazvijenog za razvijenim dijelom u pogledu BDP/p.c. iznosi 11,5 godina, produktivnost zaostaje za 5 godina, zaposlenost za 15 godina, razlike su manje u razdobljima recesija (šezdesete godine), a veće za vrijeme konjunktura, ali u prosjeku jaz između najrazvijenije Slovenije i Jugoslavije stalno raste, 1960. godine Slovenija je 7,3 godine ispred Jugoslavije, 1971. godine 9,2 godine, dok je do 1985. godine ta razlika već 17,5 godina (Sicherl, 1989). Možemo ići i korak dalje. Prije raspada Jugoslavije (1991) grupa od tri republike (Makedonija, Bosna i Hercegovina i Crna Gora), mjerena različitim faktorima regionalnih razlika, dostiže razinu razvijenosti Slovenije u razdoblju 1960-1965, Srbija i Vojvodina dostižu razinu Slovenije između 1965. i 1971. godine, a samo Hrvatska dostiže razinu Slovenije između 1980. i 1985. godine.

Postoji standardno ekonomsko objašnjenje kako slobodna razmjena i zajedničko tržište pozitivno utječu na privredni rast, dok je pitanje razvojnih razlika mnogo otvorenije. Razvoj tržišne ekonomije i slobodne trgovine vodi do konvergentnih

procesa i smanjivanja razlika. Međutim Jugoslavija nije bila primjer razvijene tržišne ekonomije i jedinstvenog tržišta, povezanost između republika i mobilnost proizvodnih faktora bile su manje nego što se politički očekivalo. Jačanje samoupravljanja značilo je slabljenje uloge i moći federacije, dok su ekonomske razlike u razvoju republika upravo rezultat nerazvijenih tržišnih institucija. Takva je analiza, naravno, suprotna stajalištu CK SKJ krajem šezdesetih da su regionalne razlike posljedica tržišnih reformi. Ali ni prvo ni drugo stajalište nije poduprto statističkim analizama, ne postoji dovoljno podataka o razmjeni između republika i pokrajina, jer u to vrijeme nemamo bilance međurepubličkih tokova i stanja robnog i financijskog prometa. Prve baze podataka (PB-11) nastaju tek 1966. godine, obrađene su tek 1968, i onda slijede podaci na dvije godine, ali uz veoma ograničene analitičke mogućnosti (vidi Kuzmin, 1973). Analiza ipak pokazuje da je struktura robnih i financijskih tokova koncentrirana na razvijeni dio zemlje i unutar samih republika, da slično vrijedi i za nerazvijene, čime je teza o dezintegraciji jugoslavenskoga gospodarstva potvrđena bez obzira na institucionalne okvire i promjene u šezdesetim godinama.

Osnovno je obilježje tog vremena da nije postojala jasna struktura nadležnosti ekonomskih politika na razini federacije i republika, određenih privrednih grana i poduzeća. Etatizam je, slično kao samoupravni model, u osnovi bio dosta zatvoren i sklon partikularnostima, dok je tržišna integracija ostala nedovoljno definirana na operativnoj razini ekonomskih funkcija i politika. Početkom sedamdesetih ekonomisti su jedino konstatirali kako ustavne promjene (1968, 1971, 1974) dovode do potpuno nedefiniranog ekonomskog sistema (Černe), do zatvaranja i autarkije republičkih ekonomija (Bičanić), te da političke vlasti nemaju jasne poglede na ekonomske funkcije federacije (Horvat). Političke vlasti bile su jedinstvene samo u tome da trebamo imati jedinstven ekonomski sistem na osnovama integralnog samoupravljanja (samoupravni federalizam) i da postoji jedinstvo jugoslavenskog tržišta, sve ostalo nikada nije bilo definirano do mjere da bi jugoslavenska federacija zaista mogla djelovati na ekonomski efikasan i politički prihvatljiv način.

Hrvatsko proljeće i Kavčičeva era u Sloveniji dio su tih procesa. Glavni argumenti hrvatskog pokreta bili su vezani uz pretpostavku kako Hrvatska u okviru tadašnjeg federativnog uređenja puno više preljeva svoju akumulaciju preko saveznih fondova u korist manje razvijenih republika nego što dobiva preko jedinstvenog tržišta nazad. Analiza koristi i troškova federacije bila je dakle negativna. U tom su smislu hrvatsko proljeće i Kavčičeva vlada u Sloveniji samo nastavak reformskih zbivanja sredinom šezdesetih. Ako znamo da partijsko rukovodstvo, posebno Bakarić i Kardelj, već 1967. godine nije stajalo iza reforme, da je došlo do velike polarizacije republičkih rukovodstava oko nastavka reforme (Hrvatska, Slovenija) ili pak njezina ukidanja (Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedo-

nija) 1968. godine, onda postaje jasno da je odnos spram Kraigherove reforme ključ za razumijevanje političkih zbivanja na početku sedamdesetih.

Kavčič je postao predsjednik slovenske vlade 1967. godine, a njegova se administracija još uvijek smatra najefikasnijom i razvojno najnaprednijom vladom u poslijeratnoj ekonomskoj historiji Slovenije (Repe, 1992). Njegova je politička sudbina zapravo zapečaćena 1969. godine, dijelom zbog povezivanja s pozitivnim polugama Kraigherove ekonomske reforme, dijelom zbog izuzetne političke popularnosti koja je premašila Kardeljevu i drugih rukovodećih partijskih funkcionara; a samom se Titu zamjerio kada nije htio prihvatiti da se kandidira za rukovođenje SIV-om 1969. godine niti da uđe u Izvršni biro SKJ. Stane Kavčič je u središte svoje politike postavio "nacionalni ekonomski interes", jasnu strategiju razvoja i operativnu ekonomsku politiku. Razvojna koalicija između vlade, gospodarske komore i menadžera u poduzećima bila je dobra za razvoj, dugoročna razvojna strategija Slovenije (1970) još uvijek pokazuje tada najbolje strane strateškog i indikativnog planiranja u državi. Normalno je da investicijski ciklus nije bio završen zbog financijskih problema i ograničene dinamike rasta, ali započete investicije (elektrifikacija pruge Ljubljana-Koper, sanacija željezara, izgradnja zračne luke, turistički razvoj Portoroža i Bleda, ukidanje i sanacija najveće pogrešne investicije EKK u Velenju...) pokazuju ambiciozan program promjena. Kavčič je izgubio političku bitku krajem 1972. godine, njegove ideje o tržištu kapitala (dioničarski sistem u radnim organizacijama), o liberalizaciji stranih neposrednih investicija, o menadžerskom upravljanju poduzećima i republičkim razvojnim projektima bile su previše radikalne za stare političke partijske elite (Popitov klan). Kraj Kavčičeve ere zapravo je kraj tržišnog reformiranja socijalističkog sistema u Jugoslaviji.

4. "Balkanizacija" političko-ekonomskih reformi sadašnje Europske unije?

Jugoslavenski društveni laboratorij u šezdesetima može naposljetku biti dobar putokaz i za razumijevanje sadašnje krize u EU-u. EU je oduvijek želio postići političku integraciju putem ekonomskih institucija, u središtu njegova razvoja oduvijek je sistem vrijednosti, a ne pravna i ekonomska arhitektura institucija. Mir, široka lista sloboda i socijalno-ekonomski prosperitet predstavljaju taj osnovni trokut europske zajednice na koji se pozivaju političari i u sadašnjoj situaciji. Sličnu smo situaciju imali i u Jugoslaviji. Sistem ideoloških vrijednosti bio je društveni cement koji se nije mnogo promijenio (samoupravljanje, "bratstvo i jedinstvo", nesvrstanost) i koji je djelovao kroz sva tri mehanizma društvene integracije (komunistička ideologija, državno-tržišni sistem, federativno uređenje).

Problemi EU-a danas su u problematičnoj institucionalizaciji i dilemi što je glavni pokretač europskih integracija, ekonomski mehanizam zajedničkog tržišta (britanski koncept) ili pak političko-ekonomskih institucija (francusko-njemački koncept).

Problem s europskim integracijama počinje upravo u vrijeme propasti socijalističkog sustava, početkom devedesetih, kada EU kreće pravcem proširivanja (tranzicijske države) i produbljiivanja (monetarna unija). Međutim čitav taj proces transformacije EU-a nije pratio konzistentan političko-ekonomski sistem i jasna vizija postaje li EU nova federativna politička tvorevina, slična SAD-u, ili pak ostaje u okvirima dominantnih državnih entiteta članica i djeluje putem nepreciznih interesnih dogovora i sporazuma. Slična je situacija bila i u Jugoslaviji koja nikada nije definirala relativno stabilne okvire svog političko-ekonomskog sistema, federativni status političko-ekonomskih funkcija i raspodjelu odgovornosti između centra i periferije.

Nakon ujedinjenja Njemačke i postupnog formiranja monetarnog sustava EU je u središte postavio njemački interes. Njemačka danas postaje ekonomski motor razvoja EU-a i glavni politički akter promjena. Njemačka danas misli da je prevelika za EU, a druge članice (posebno Francuska, Italija i Španjolska) smatraju da postaje previše centralna snaga i da ugrožava europske integracije. Njemačka isto tako ne razumije najbolje da može uspjeti samo tako da postane kooperativnija i da traži zajednička rješenja, jer raspad EU-a donosi više troškova i rizika nego što stoji njegovu održavanje. Monetarna unija i sadašnja financijska kriza Njemačkoj donosi više koristi nego drugima. Njemački izvoz i čitava europska unutrašnja trgovina najviše su koristili rastu njemačke privrede i njezinoj socijalnoj državi.

Sličnu dilemu o različitim političko-ekonomskim interesima i podjeli ekonomskih koristi i troškova imala je i Jugoslavija i njezine republike. Srbija je uvijek imala iluziju da je politički centar, Slovenija je kroz mehanizam zajedničkog tržišta uvijek najviše dobivala, Hrvatska je zahtijevala ravnopravniji odnos između centra i regionalnih razvojnih poluga. Sve su republike od šezdesetih godina nadalje tražile neke posebne pogodnosti u razvoju, sve su imale osjećaj da su federativna Jugoslavija i njezina raspodjela akumulacije nepravedne prema federalnim jedinicama.

EU je isto tako pokazao kako monetarna integracija i zajedničko tržište koji zapravo i ne funkcioniraju (mobilnost rada i kapitala) nisu dovoljni za pravu integraciju. Monetarna unija ne može djelovati bez bankarske i fiskalne unije, a nijedna ne može funkcionirati bez političke unije, koja pak zahtijeva više europske demokracije, zajedničkih vrijednosti i poštovanja prava. Demokratski deficit i loša implementacija dogovorenih mjera glavni su krivci za problematično rješavanje europske političko-ekonomske krize. Slične probleme imala je i socijalistička Jugoslavija i njezin politički sistem. Političko nejedinstvo oko osnovnih pitanja razvoja i institucionalnih rješenja, loša realizacija odluka i problematični postupci na sasvim konkretnim razinama djelovanja mjera ekonomske politike doveli su do destabilizacije i ekonomskog raspada države.

Europska recesija razotkrila je da tržišni sustav i socijalna država u pogoršanim demografskim okolnostima ne djeluju dobro. Financijska kriza koja je postala duž-

ničkom krizom perifernih europskih država (PIIGS: Portugal, Irska, Italija, Grčka, Španjolska) dovela je EU na sam rub opstanka, jer nema efikasnog mehanizma financijskog transferiranja pomoći državama u nevolji. Tako je problem financijskih transfera postao središnji problem EU-a (EU kao "transferna unija"). Slično je bilo i u Jugoslaviji, gdje su glavni sporovi bili oko transfera i financiranja investicija na razini federacije i republika. Slaba razvojna politika i loša realizacija projekta bili su važan faktor usporavanja rasta.

EU je danas zaokupljen fiskalnom konsolidacijom i stabilizacijom na razini članica, posebno zemalja eurozone. Fiskalni pakt politički je legitiman u 25 članica (osim u Velikoj Britaniji i Češkoj), međutim fiskalna konsolidacija unutar političko-ekonomskih ciklusa EU-a djeluje prociklički, a ne protiv njih. Političko-ekonomska stabilizacija EU-a zapravo znači njegovu destabilizaciju i taj se proces odvija od 2010. godine nadalje. Prisjetimo se jugoslavenskih programa stabilizacije koji su počeli 1970. godine i nikada nisu uspjeli stabilizirati jugoslavensku ekonomiju. EU ima poseban fond za stabilizaciju, a slične razvojno-stabilizacijske fondove imala je i Jugoslavija. EU sve rješava putem kreditne ekspanzije i ekspanzivne monetarne politike, a slične poteze povlačila je i jugoslavenska centralna banka. Danas postoji takozvana lijeva strategija za EU koja ističe zahtjev da se članice Unije suprotstave diktatu financijskog kapitala i korporativnog svijeta i rješenje vidi u većoj samostalnosti, autonomiji i ekonomskom nacionalizmu (M. Husson). To je pozicija slična onoj koju je imala Jugoslavija od 1968. godine nadalje. Druga alternativa želi dovesti u pitanje tip europskog kapitalizma i postavlja nove zahtjeve za socijalistički bunt protiv sadašnjih rješenja. Solidarnost između ljudi, nova neposredna *e*-demokracija, ekosocijalno gospodarstvo, trajni razvoj, društveno odgovorno ponašanje poduzeća, socijalna država na osnovi jedinstvenog građanskog dohotka samo su neke od novih socijalističkih ideja. Ljevica ne napušta europski legitimitet, nego ga želi promijeniti novim kolektivizmom. Jugoslavenska ljevica u tim je utopijskim projektima propala, za europsku ipak još ima nade. Međutim za sada nije nimalo jasno je li to jedino moguće rješenje za razvoj Unije.

LITERATURA

- Bajt, A., 1988: *Samoupravna oblika društvene lastnine*, Globus, Zagreb.
- Bakarić, V., 1967: *Aktuelni problemi današnje etape revolucije*, Stvarnost, Zagreb.
- Borak, N., 2001: *Gospodarski vzroci raspada Jugoslavije: Ekonomsko-zgodovinska razlaga*, Univerza v Ljubljani, Ljubljana (FF, doktorska disertacija).
- Černe, F., 1960: *Planiranje in tržni mehanizem v ekonomski teoriji socijalizma*, CZ, Ljubljana.

- Dabčević-Kučar, S. (ur.), 1962: O nekim problemima privrednog sistema, *Ekonomski pregled*, br. 3.
- Đodan, Š., 1969: Problemi izgradnje privrednog modela SFRJ, *Ekonomist*, br. 2.
- Economic Survey, 1971: *Economic Survey of Europe*, UN Economic Commission, New York.
- Furubotn, E., 1976: The long-run analysis of the Labour-Managed Firm: An Alternative Interpretation, *American Economic Review*, 66.
- Galbraith, J. K., 1980: *The Nature of Mass Poverty*, Penguin Books, Harmondsworth.
- Gillingham, J., 2003: *European Integration, 1950-2003, Superstate or New Market Economy?*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hayek, F. (ur.), 1935: *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*, Routledge, London.
- Hobsbawm, E., 2000: *Čas skrajnosti. Svetovna zgodovina 1914-1991*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Horvat, B. (ur.), 1962: *Uzroci i karakteristike privrednih kretanja u 1961. i 1962. godini*, IEN, Beograd.
- Horvat, B., 1970: *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.
- Horvat, B., 1983: *Politička ekonomija socijalizma*, Globus, Zagreb.
- Kavčič, S., 1988: *Dnevnik in spomini (1972-1987)*, ur. I. Bavčar, J. Janša, ČKZ, Ljubljana.
- Kovač, B., 1990: *Rekvijem za socializem*, DZS, Ljubljana.
- Kraigher, B., 1967: *O reformi*, ČZP Komunist, Ljubljana.
- Kuzmin, F., 1973: *Medrepubliške blagovne menjave kot faktor razvoja razvitejših oziroma manj razvitih republik*, IER, Ljubljana.
- Pejovich, S., 1966: *The Market – Planned Economy of Yugoslavia*, Minn Press, Minneapolis.
- Repe, B., 1992: *Liberalizem v Sloveniji*, Borec, Ljubljana.
- Sicherl, P., 1989: *Novi vidiki merjenja razlik v razvitosti: Primerjava Slovenije in Jugoslavije*, PF, Ljubljana (zbornik rasprava).
- Statistički prikaz, 1986: *Jugoslavija 1945-1985*, Statistički prikaz, Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Vacić, M. A., 1989: *Jugoslavija i Evropa, Uporedna analiza privrednog razvoja Jugoslavije 1971-1987*, Ekonomika, Beograd.
- Vanek, J., 1970: *The General Theory of Labour-Managed Market Economy*, Ithaca, New York.
- Ward, B., 1958: The Firm in Illiria: Market Syndicalism, *American Economic Review*, 48.

Bogomir Kovač

POLITICAL ECONOMY OF REFORMING SELF-MANAGING SOCIALISM
– FROM EUROPEANISATION TO BALKANISATION OF PRESENT-DAY EU

Summary

In the 1960s, the golden age of development in Europe came to an end, the socialist economies failed to adapt to the new situation and began to reform their economic system. The Yugoslav federal leadership announced economic reforms in 1961 and 1965, considered to be the best programme of economic reform and modernization during the institutional development of the Second socialist Yugoslavia. The self management system was based on the premises that the state control of the economy and planning should be replaced by contractual bargains among socially-owned enterprises, indicative planning and market mechanism. Kraigher's reform (1965) strengthened the developmental principles and the position of industry as the leading economic activity on the one hand and stabilisation programme on the other. However, the stabilisation policy failed to live up to expectations, and its restrictive measures created new imbalances. Kraigher's reform deepened the economic volatility, economic growth declined, while inflation and foreign debt swelled rapidly. The federal government made no particular efforts to remedy the situation and resolve the problems. In the late 1960s, the Yugoslav economic miracle came to an end. The communist authorities were preparing the grounds for constitutional amendments, and enforced the adoption where federal communist leadership disciplined the proponents of economic reform and liberal market policies. The socialist economies, like modern EU states (Great Recession 2008-2013), failed to respond to the crisis immediately and with resolute action. This was a key reason for the disintegration of the Second Yugoslavia and could be the new form of balkanisation of EU.

Keywords: self management system, Yugoslav socialism, socialist economic reforms, Kraigher's economic reform, balkanisation of EU

Kontakt: **Bogomir Kovač**, Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana. E-mail: bogomir.kovac@ef.uni-lj.si